

VÁLASZ

a „150 év nyelvpolitikája: a magyar és a vele érintkező nyelvek helyzete a mai Kárpátalja területén (1867–2017): összehasonlító nyelvpolitikai áttekintés” című értekezésem opponensi véleményeire

Tisztelt Bizottság, Opponensek! Kedves Jelenlévők!

Mindenekelőtt szeretném kifejezni köszönetemet bírálóimnak, Banczerowky Janusznak, Földes Csabának és Szarka Lászlónak bírálatukban megfogalmazott biztató szavaikért, értékelő megállapításaikért, no és persze nem utolsó sorban építő kritikai megjegyzéseikért és javaslataikért, melyeket „150 év nyelvpolitikája: a magyar és a vele érintkező nyelvek helyzete a mai Kárpátalja területén (1867–2017): összehasonlító nyelvpolitikai áttekintés” című értekezésem kapcsán fogalmaztak meg.

Az alábbiakban röviden reflektálok bírálóim megjegyzéseire, kritikáira, és igyekszem válaszolni a felvetett kérdésekre. Válaszomban nem választom külön a három opponens felvetéseit, hanem megpróbálom logikai rendben sorra venni a kritikákat.

Az első és egyik legfontosabb megjegyzést Földes Csaba bírálatában találhatjuk, aki megállapítja, hogy dolgozatomnak a bevezető része „a legkevésbé sikerült fejezete”.

„A dolgozat témája mélyebb és szerteágazóbb elméleti beágyazódást kívánt volna. Érdeemes lett volna kitérni pl. arra, hogy a nyelvpolitikai aktivitásoknak több síkja van: makro-, mezo- és mikroszint. A szerző csak – bár nem nevezi ezt így – a makroszintre szorítkozik és definíciójában a nyelvpolitikát „valamely állam, párt vagy szervezet” színterének tekinti (10. lap), holott létezik nyelvpolitikai aktivitás és/vagy hatás alacsonyabb szinteken is, pl. egy települési önkormányzat vagy akár egyes személyek esetében (ha mondjuk egy határon túli prominens művész vagy sportoló magyarul ad interjút)” – olvashatjuk az opponensi véleményben.

A mai Kárpátalja területére és a tágabb térségre kiterjedő, az utóbbi 150 év nyelvpolitikai történéseit elemző munkámban a nyelvpolitikát nem kizárólag az alkotmányokban, nyelvtörvényekben kodifikált nyelvi jogok irányából közelítem meg. Céлом az volt, hogy bemutassam: az egyes nyelvpolitikai döntések, illetve azok gyakorlati végrehajtása hogyan hat a hétköznapi emberek mindennapjaira, miként alakítja – saját céljainak megfelelően – az egyes nyelvek beszélőinek nyelvi ideológiáit, identitástudatát, például a nyelvek besorolásával, státuszának meghatározásával, vagy el nem ismerésével. Értelmezésemben a nyelvpolitika jóval több, mint a nyelvhasználat jogszabályi szabályozása. Az optimisztikus, elmélet-orientált definíciókkal ellentétben (amelyek szerint a nyelvpolitika a társadalmi és gazdasági fejlődést, az egyenlőséget és a jólétet szolgálja) arra helyeztem a hangsúlyt, hogy rámutassak: a nyelvpolitika valójában hatékony

eszköz a társadalmi javak és a politikai tőke egyenlőtlen elosztásához, megideologizálásához, és gyakran éppen erre használják.

Bár egy akadémiai doktori értekezésben ez nyilván reális igény, én éppen azért nem tértem ki hosszabban és bővebben a nyelvpolitika hagyományos, elméleti háttérének felvázolására, mert az elméleti munkákban a nyelvpolitika gyakran statikus, könnyen elméleti keretekbe illeszthető fogalomként jelenik meg, én pedig dinamikus, számtalan tényező bonyolult összefüggésrendszere által befolyásolt, nem ritkán ellenmondásos, komplex folyamatként értelmezem a nyelvpolitikát.

Kétségtől igaz van azonban Földes professzornak abban, hogy a bevezető fejezetben nem tértem ki részletesen arra, hogy a nyelvpolitikának több szintje van. Elemzésem során azonban a nyelvpolitika több szintjét azonosítom és mutatom be. Céлом a birodalmi és a nemzetállami nyelvpolitikák összehasonlítása, illetve azok működésének megragadása, ugyanakkor azt is feladatombnak tekintetem, hogy érzékeltessem: a nyelvpolitika felülről jövő (jogi) szabályozás és kontroll, valamint az ilyen politika interpretációjára adott alulról szerveződő akciók és az ezekre felülről érkező válaszreakciók, valamint a tágabb kontextusban bekövetkező mozgások révén folyamatosan alakul, dinamikusan változik. S bár a bevezetőben ezt nem emeltem ki, a dolgozatból reményeim szerint kiderül, hogy maximálisan egyetértünk tehát bírálómmal abban, hogy a nyelvpolitika, illetve ennek realizációja sokszereplős: nem kizárólag az államok vagy a kormányzatok fejtenek ki nyelvpolitikai aktivitást. Azt gondolom, ezt a legszemléletesebben a nyelvpolitikának a nyilvános térben megjelenő nyelvekre gyakorolt hatását bemutató fejezetrészekben mutattam be.

A dolgozat szerkezetével kapcsolatban Szarka László felveti, hogy a második Csehszlovák Köztársaság és a csaknem öt hónapon át létezett második kárpátaljai autonómia időszakát érdemes lett volna külön fejezetben vagy legalább egy külön alfejezetben tárgyalni, hiszen – írja bírálóm – „a mostani változatban túlságosan is egybefolynak, összesűrűsödnek az 1938. évi csehszlovák válság és az 1939-es csehszlovák végjáték eseményei”. Munkám szerkesztése, fejezetekre tagolása során több kompromisszumra kényszerültem (egy részükről már 2013-ban megjelent *Államok, nyelvek, államnyelvek* című kötetem előszavában is beszámoltam), s az egyik kompromisszum, amit meg kellett kötnöm magammal, épp az úgynevezett „csehszlovák korszak” egyetlen nagyobb fejezetbe „zsúfolása” volt. Opponensemnek igaz van abban, hogy az 1938 őszével kezdődő és 1939 márciusában végződő időszakot lehetett volna külön, önálló alfejezetben is bemutatni, hiszen a felgyorsuló politikai események révén sok minden történt e rövid periódus alatt. Úgy véltem azonban, hogy egy újabb önálló fejezet beemelése megtörné a dolgozat szerkezetét. A külön alfejezet kialakítása azonban megfontolandó javaslatnak tűnik, melyen későbbi munkám során elgondolkodom. Annál is inkább, mert az ukrán történetírás és politológia is külön korszakként kezeli ezt az időszakot, az úgynevezett Kárpáti Ukrajna nevű miniállam kikiáltását a független államiség és az ukrán mint államnyelv kodifikálása felé vezető út egyik fontos állomásaként értelmezi.

Értekezésemmel kapcsolatban a bírálók néhány olyan hiányra hívták fel a figyelmemet, amelyek tárgyalása, esetleg bővebb kifejtése teljesebbé tehetné volna a disszertációt. Az opponensi véleményekben az alábbi kérdések tárgyalásának szükségességére hívták fel a figyelmemet:

- Nem készült külön elemzés az első világháború előtti gazdasági, társadalmi modernizációval együtt járó magyarosodásnak és magyarosításnak a következtében az északkelet-magyarországi városok nyelvi tájképében jelentkező változásokról.
- Hiányzik a Bánffy-kormány – különösen a helynév-törvényben kimutatható – felerősödött nacionalizmusának részletesebb elemzése.
- Elmaradt a görög katolikus és a zsidó felekezeti népiskolák tannyelv-váltásának bemutatása.
- Nem került sor annak részletes elemzésére, milyen szerepet játszottak az Észak-Amerikában működő ruszin szervezetek abban, hogy a mai Kárpátalja területe az első világháborút követően Csehszlovákiához került.
- Érdekes lett volna röviden kitérni arra, hogy az ungvári tartományi hivatalban a cseh–ruszin kétnyelvűségi gyakorlat módosult-e a ruszin javára 1927 után, amikor az átalakuló tartományi közigazgatás részeként Csehország, Morvaország és Szlovákia mellett Kárpátalja is külön tartománnyá vált Csehszlovákián belül.
- Nem tér ki az értekezés arra, mit tesz, és mit tehet Magyarország és a magyar kormányzat a kárpátaljai magyar közösség nyelvmegtartásának támogatására.

A bírálók által felvetett témák alapos kidolgozása valóban hozzájárult volna ahhoz, hogy teljesebb képet kaphassunk a mai Kárpátalja területét érintő nyelvpolitikákról. A terjedelmi korlátok mellett egyéb okai is voltak annak, hogy ezeknek a kérdéseknek a tárgyalására nem, vagy csak röviden került sor az értekezésben.

19–20. század fordulójának nyelvi tájképében minden bizonnyal bekövetkezett, kétségkívül izgalmas átalakulást például a rendelkezésre álló források szűkössége magyarázza, ám későbbi terveim között szerepel, hogy célirányos adatgyűjtéssel kísérletet teszek a téma alaposabb vizsgálatára. A Pannon Egyetem Többszempontú Doktori Iskolájában egyik hallgatóm, Fábián Beáta a témavezetésem alatt épp három, a mai Kárpátalja területén található város (Beregszász, Nagyszőlős és Técső) nyelvi tájképének retrospektív összehasonlítása területén folytat kutatásokat, természetesen ezt a korszakot is érintve.

El kell ismernem, hogy a Bánffy-korszak helynévtörvényeinek részletesebb elemzése – annak ellenére, hogy nyelvpolitikai szempontból jelentős eseményről van szó – szinte csak említés szintjén van jelen a disszertációban. Nem menti ugyan a hiányt, hogy a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán dolgozó egyik fiatal kollégám, Dobos Sándor PhD-értekezés keretében részletesen elemzi

a földrajzi nevek törvényi szabályozásának kárpátaljai vonatkozásait. S bár ifjú kollégám történész szemmel közelíti meg a kérdést, a Collegium Talentum tehetséggondozó program keretében tutorként igyekeztem a téma nyelvpolitikai vonatkozásaira is ráirányítani a figyelmét; publikációiból ítélve nem teljesen sikertelenül.

Az iskolák tannyelv-váltásának bemutatására valóban nem került sor az értekezésben. Ez szintén olyan terület, amit a későbbiekben szeretnék megvizsgálni, abban a reményben, hogy árnyalja a korszak nyelvpolitikájának közvetlen következményeiről és hatásairól kialakított képet.

Hasonló a helyzet az 1927 után a csehszlovák közigazgatás változásainak (no és persze az 1926. február 3-án kiadott nyelvrendeletnek) a következtében a régió igazgatásának nyelvi viszonyaiban bekövetkezett változások nyomán követésével is: ez is olyan téma, amely további, részletekbe menő kutatásokat igényel.

Az észak-amerikai ruszin szervezeteknek Kárpátalja Csehszlovákiához csatolásában játszott szerepének jelentőségét mutatja, hogy a Csehszlovák Köztársaság alkotmánylevelének 3. §-ában elsősorban épp ezeknek a szervezeteknek a döntésére alapozva jelenhetett meg az, hogy a régió önkéntes csatlakozás révén került az újonnan szervezett államalakulathoz az első világháború után. Az alkotmány ezen passzusában ez áll:

1. A Csehszlovák Köztársaság területe egységes és oszthatatlan egésznek képez, amelynek határai csupán alkotmánytörvény által változtathatók meg.

*2. Ennek az egésznek oszthatatlan része, mégpedig a Fő és Társult Hatalmak és a Csehszlovák Köztársaság között 1919. évi szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ban létesült szerződés értelmében **önkéntes csatlakozás alapján** Podkarpatszka Rusz önkormányzati területe, amely a Csehszlovák Köztársaság egységével összeegyeztethető legszélesebb körű autonómiával lesz felruházva.*

A csatlakozás önkéntességére való hivatkozás legfőbb jogalapja ugyanis az volt, hogy a Gregory Zhatkovych vezette Ruszinok Amerikai Néptanácsának kongresszusa 1918. november 12-én az Amerikai Egyesült Államokban, Scrantonban megszavazta „az ősi ruszin területek”, azaz a magyarországi Szepes, Sáros, Zemplén, Abaúj, Gömör, Borsod, Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros vármegyék Csehszlovákiához csatolását. Az USA területén született határozat azonban korántsem az egyedüli hivatkozási alap lehetett volna a régió hovatartozásáról meghozott döntésben. Például 1919. január 8-án Kőrösmezőn kikiáltották az önálló és független Hucul Köztársaságot. Miután január 3-án a galíciai Sztanyiszlavban (ma Ivano-Frankivszk) egyesült a Nyugat-Ukrán Népköztársaság és az Ukrán Népköztársaság, 21-én a kárpátaljai ukránok népgyűlése Huszton az egységes ukrán államhoz való csatlakozásról döntött. Másnap az Ukrán Nemzeti Tanács direktóriuma Kijevben arról határozott, hogy a Galícia, Bukovina és Kárpátalja egyesülésével létrejött Nyugat-Ukrán Népköztársaság és a Dnyeperi Nagy Ukrajna egységes ukrán állammá olvad össze. Január 12-én azonban a csehszlovák hadsereg már bevonult Ungvárra. Hat nappal

később kezdte meg munkáját Párizsban az első világháborút lezáró békekonferencia, és március 12-én ez a párizsi békekonferencia elfogadta Csehszlovákiának a Kárpátalja új szláv államhoz csatolására vonatkozó érveit. Ugyanezen hónap 21-én Budapesten kikiáltották a Tanácsköztársaságot, mely alkotmányában még a ruszinok nemzetiségi kerületeiről rendelkezik. Végül 1920. június 4-én Magyarország aláírta a trianoni békeszerződést, s ezzel elismerte Prága fennhatóságát Kárpátalja fölött. Látható tehát, hogy az amerikai ruszin szervezetek döntése csupán egyike volt a régió sorsáról született határozatoknak, ám hogy épp ez volt az, amely végül politikailag bekövetkezett, korántsem az amerikai ruszinokon múlt.

A nyelvpolitika valamilyen ideológiák mentén megfogalmazott célok alapján megvalósuló tevékenység. Dolgozatomban azt is bemutattam, hogy a konkrét nyelvpolitika a mindennapokban nagyon sok összetevőtől függ. Egy kisebbség anyaországa (esetünkben Magyarország) nyelvpolitikai mozgásterét a nemzetközi geopolitikai érdekek, a nemzetállami célok, az adott kisebbségi elit szándékai egyszerre tágíthatják vagy szűkíthetik. A nyelvpolitika tehát nem statikus, hanem dinamikus jelenség. Az azonban bizonyos, hogy Magyarországnak a magyar kisebbségek nyelvmegtartását támogató nyelvpolitikája nem lehet sikeres, ha az nem jár együtt gazdaságpolitikai fejlesztésekkel. A nyelv helyzete ugyanis nem függetleníthető azoknak az embereknek a helyzetétől, akik használják, fenntartják és tovább öröközik azt. Értekezésemben nem tartottam sem célomnak, sem feladatomban egy nyelvpolitikai stratégia kidolgozását vagy legalább körvonalainak felvázolását. A dolgozat legfeljebb ahhoz használható fel, hogy kiindulási alap legyen egy lehetséges nyelvstratégia megalkotása során. Arra a kérdésre tehát, hogy mit tehet Magyarország a kárpátaljai magyar közösség nyelvmegtartásának támogatásáért, nincs térben is időben állandóan érvényes válasz: ami tegnap jónak tűnt, ma már késő lehet, illetve ami kedvező lehet a szükségszerűen rétegzett kárpátaljai magyar nemzetrész egyes csoportjai számára, az nem feltétlenül hasznos más részei szempontjából. Folyamatos nyelvpolitikai monitoring, a helyzet állandó, rugalmas nyomon követése és elemzése, továbbá a célok megfogalmazásának hiányában nem lehet hatékony és eredményes a magyar nyelvpolitika.

A bírálók által felvetett tartalmi kérdések mellett teljesen jogosak Földes Csabának a dolgozat szerkesztési hiányosságaival kapcsolatban megfogalmazott kritikái is: a földrajzi nevek írásában valóban nem mindig voltam következetes, mint ahogyan a bibliográfia összeállítása terén is maradtak hiányosságok. Nem lehet ugyan mentség a hibákra, de mind a földrajzi nevek használatát, mint pedig az irodalomjegyzék szerkesztését megnehezítette, hogy egyidejűleg több különböző nyelvű (a magyar mellett ukrán, orosz, angol, cseh és szlovák) és más-más korban keletkezett forrásokkal, szakirodalmi tételekkel dolgoztam, és ez nem könnyítette meg a munkámat. A dolgozat esetleges megjelentetése előtt mindenképpen szükséges egy alapos szerkesztés, ezt el kell ismernem.

Tökéletes disszertáció és abszolút hibátlan könyv márpedig nincs, mert ha volna, az azt jelentené, hogy az adott témában már nincs mit tovább kutatni – mondta

egykori kollégám és főnököm, Soós Kálmán. Nos, értekezésem kapcsán is bebizonyosodott, hogy számos olyan kutatási kérdés és számtalan olyan kapcsolódási pont van még, amelyek szorosan kapcsolódnak választott kutatási témámhoz, így a jövőben lesz mivel foglalkoznom, lesz még dolgom és feladatom bőven. Hálásan köszönöm hivatalos bírálóimnak, hogy felhívták dolgozatom hiányosságaira a figyelmemet, és köszönöm alaposágukat, no és persze türelmes jóindulatukat. Mint ahogyan köszönöm a tisztelt bizottság és a jelenlévők kitartását és türelmét, valamint megtisztelő figyelmét is.

2019. január 31-én,

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'Csernicskó István', written over a horizontal dotted line.

Csernicskó István